

MR. CELLOPHANE

SZABÓ LŐRINC ÖNKOMMENTÁRJAI

Előljáróban annyit: az itt kifejtett gondolatoknak és vizsgálódásoknak nem célja Szabó Lőrinc költészetének átfogó értékelése, ahogy nem célja a költő személyiségének elemzése, vagy személyének akármilyen előjelű megítélése sem. Azt azonban már szeretném leszögezni, hogy Szabó Lőrinc költészetét a huszadik századi magyar líra egyik kiemelkedő teljesítményének tartom, melyet elsősorban végletes monochromitása tart mégis a második vonalban. Ugyanakkor Szabó Lőrinc személyiségét ugyancsak végletesen monochromnak látom; ez a tulajdonsága kelti azt a különös hatást, hogy emberi alakja hol végtelenül szimpatikusnak, hol módfelett ellenszenvesnek mutatkozik. Nos, végletei természetesen kiegészítik egymást, kiadnak egy középarányos pontot. E pont: önmaga – mely azonban általában csak önmagának fontos. Szabó Lőrinc önreflexív álküzdelmekben gazdag élete és életműve: a mindenkori Mr. Cellophane sírig tartó dacos robotja.¹

Mint ismeretes, a költő élete utolsó éveiben nagy és érdekes feladatra vállalkozott: teljes lírai életművének kommentálására, minden egyes verset külön számba véve. Az így keletkezett mű a *Vers és valóság* címet kapta, szövege első ízben 1990-ben jelent meg egy mintaszerűen szerkesztett gyűjteményben, ahol a szerkesztő kompilálta jól használható szinoptikus szövegtesttől az összes verseket és a költői magyarázatokat.² Hogy ez a Szabó Lőrinc személyétől és művészetétől majdnem függetlenül, egyfelől az emberi-olvasói kíváncsiság szempontjából, másfelől a textológiai-filológiai csemegehalom révén jelentős kiadvány valóban élményszámba ment és megy, az megjelenésétől fogva máig nyilvánvaló. Érdemes idézni e helyt példa gyanánt Nagy Gáspár sorait: „a friss szenzáció, a *Vers és valóság* megjelenése s újbóli és újbóli éjszakai olvasása a csöppet sem nyugodt rendszerváltó idők hajnalán, feledhetetlen élmény. Pedig bizony mintha megkésve vagy, másképpen szólva, süket irodalomtörténeti pillanatban érkezett volna. Mint a rendszerváltás is, amiről azt mondogattuk, hogy készületlenül ért bennünket. Szóval nem volt idő, időnk a lélek önfelelt kitérülködésére [...]. Ha nyugalmas időkben, akarom mondani: a mi keserves viszonyaink között, a leszorítottság éveiben érkezik a mű, akkor nagyobb erővel szabadítja föl fogékonyságunkat, érzékenységünket, s így jótékonyan elvégezhetné volna azt a csöndes, belső munkát, amelyet a külső zajok – igaz, egy birodalom dőlt össze recsegve-ropogva! – mindig megzavartak”³ – lám, ez az izgalmas két kötet minő fénytörésbe is helyeztethetik.

Ám maradjunk most az emberi-olvasói kíváncsiságnál. Nem tudni, a lelkes, egy szerzőt vagy egyes műveket módfelett kedvelő olvasók mekkora hányada kap örömmel az alkalmon, ha a kedvenc művek keletkezéstörténetéről olvashat első kézből, de föltételezhető, hogy nagy hányada. Van ebben valami egészséges voyeurizmus épp úgy, mint a távoli nagysághoz való közeledés igénye, lelki intimitás vágyása. Hatalmas second hand irodalom dolgozik ezen már sok évszázada: az ünnevelt személyiségekkel kapcsolatos magánjellegű történetek könnyen fogyasztható tálalása még csak véletlenül sem tekinthető csupán az első világháború óta létező jelenségnek. De ez a másodkézi ipar a maga újságcikkeivel, igénytelen vagy igényes művész-biográfiaival és ezek társművészeti-társmediális dömpingtermékeivel (Boccaccio Dante-életrajza, vagy Vasari *A legkiválóbb festők, szobrászok és építésszek élete* című műve esztétikai szempontból nem különbözik egy trikóra nyomott Guevara-fotónegatívától, vagy egy paparazzofelvételtől, melyen jól látszik, hogy hőse túlsúlyos), ez a termékhalom tehát mégiscsak külső kéz és külső szem munkája. Mennyivel érdekesebb a kedvenc saját megnyilatkozása! A művészek többsége az idők kezdete óta tudja ezt. És különféle módokat talál, hogy kielégítse korát és utókorát ebben a tekintetben: elő- és utószót ír, megnyitót tart, bemutatón személyesen jelenik meg, interjúkat ad, dedikál, csillag alatt vagy

1 „A human being's made of more than air [...] / Unless that human being's next to you / Is unimpressive, undistinguished / You know who...” – szól Celofán úr monológja a *Chicago* című musicalben, Fred Ebb tollából.

2 SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság*. Összegyűjtött versek és versmagyarázatok, I–II, szerk., szöveggondozás és utószó KABDEBŐ Lóránt, Bp., Magvető, 1990. (Írásunk további zárójeles szövegekőzi hivatkozásai erre a kiadásra utalnak.)

3 NAGY Gáspár, „Igaz vagyok, mindig félelmesebb...” Följegyzések Szabó Lőrinc születésének centenáriumán, *A Tokaji Íróklub Évkönyve X.*, 2001, <http://www.nagygaspar.hu/index.php/prozakotet/proza/3/16>

válaszban reagál, életútinterjú készsége alanya készül kisonográfához, blogol, weboldalt üzemeltet, naplót ír és utóbb javít, ügyel levelezésére és gyűjti azt, a gondolatait bizvást lejegyző kortársaknak spontán megnyilatkozik, népszerű (vicces) és intellektuális (talking heads) tévémsorokban szerepel. Érdekes módon, a voltaképpen legkézenfekvőbb metódus, a szabályos önmagyarázat, viszonylag ritka.⁴ Szabó Lőrinc *Vers és valósága* e ritka példák közé tartozik. Az alábbiakban arra keressük a választ: vajon mi készítette a szerzőt erre a vállalkozásra? Mi lehet egy ilyen vállalkozás számba jöhető indítéka? S ami a legfontosabb: van-e ennek a vállalkozásnak a variábilisan hasznosítható filológiai-poétikai elmélet és gyakorlat mellett bármiféle esztétikai létmódja, van-e köze a művészethez?

Ennek a sokféle kérdésnek megválaszolása csak látszólag nehéz feladat – valójában a rájuk adott válaszok egymásnak eredői és következményei. Lássunk három gyors példát! Itt nem argumentálandó tény, hogy Szabó Lőrinc egyik legismertebb verse⁵ a *Dsuang Dszi álma*, a maga híresen vonzó zárlatával („és most már azt hiszem, hogy nincs igazság, / már azt, hogy minden kép és költemény, / azt, hogy Dsuang Dszi álmolja a lepkét, / a lepke őt és mindhármunkat én.”). Nos, mit kapunk a versmagyarázatban (I, 530-31.)? Egy nyegle precíz öntömjénezését. „Ez valami ismeretelméleti költemény” – kezdi, majd részletesen elmagyarázza a végtelen tükröződés jelenségét, gyertyaképpel, hogy a keleti filozófiát felfedező lépései egyes sarkköveinek közepesen részletes (filológiaiailag pedig hasznavehetetlenül részletező) áttekintése után közölje: „A *Dsuang Dszi* álma a lepkével nagyon ismert téma. A »kétezer év« csak kapásból kívánja jelezni a régmúltat. A végére odaállítottam a – tükörbe – a saját gyertyámat is: »mindhármunkat én« ...”. Igen, így kell végtelen könnyedséggel, az öntudatos fölény könnyedségével kvázi szerényen letudni saját sikerült trouvaillé-unkat, finoman még arra is utalva, hogy nem túl fáradságos (bár mutatósága révén kétségkívül elismerést érdemlő) elmejátékról van itt szó. Még az önértékelésre sem lehet panasz: „valami ismeretelméleti költemény”, annyi bizonyos.

Ugyancsak e helyt nem argumentálandó tény, hogy Szabó Lőrinc legismertebb verse a *Semmiért egészen*, „ja, a lecsavart lámpás”; vajon mi a szerző hozzáfűznivalója (I, 375.)? „Azt hiszem, a legismertebb versem” – kezdi, és milyen igaza van. Megtudjuk, hogy a Lánchíd kávéházban írta kényelmetlen ültében, majd önvallomásértékűnek hatandó elemzés olvasható adott kapcsolatokkal kapcsolatban. Érdekes önelemzés ez, szinte feszítően kényelmetlen fogalmazással – ama bizonyos kényelmetlen kávéházi ülés említése a vers születése kapcsán majdhogynem tehetséges írói gesztusra vallana, ha éppen kényelmetlen mondatai nem tanúskodnának szerzőjük csikorgó prózáirói tehetségtelenségéről.

És nem argumentálandó a kíváncsiság sem, mellyel a kíváncsi olvasó fellapozza a Korzati Erzsébet halála napjáról beszámoló verset. Az *Ami közbejött* semmiképpen sem számítható *A huszonhatodik év* legjelentősebb darabjai közé – annál inkább fontos kiemelni a magyarázatok sorából a csatolt önkomentárt (II, 78-9.). Az eseményeket elbeszélő végtelenül precíz, esendően emberinek is hatni tudó elbeszélése máz vagy rejtőzködés képzetét kelti inkább? Mindkettőt és egyikét sem. Ahogy az *Ostrom után* kommentárjának (II, 74-5.) tényfeltárása egy másként feszült szituáció felelevenítésekor, mikor „Odáig menvén, nagyjából tájékoztattam Illyés Gyulát ennek a szerelemnek a múltjáról és szorult helyzetünkről”. Vagy ahogy a *Képzelt képzeletteddel*hez, ehhez az egyébként kitűnő vershez fűzött reflexió álszerény és jellemzően hűvös, Dantét mintegy avant-texte-té avató filológiai magyarázata (II, 76-7.). Máz vagy rejtőzködés? – egészen mindegy. Szabó Lőrinc írói attitűdjének nem modulusát, hanem kvalitását keressük és találjuk meg versmagyarázataiban: az őszintétlenséget.

S itt mindjárt szembetaláljuk magunkat első két megválaszolható kérdésünkkel. Vajon mi készítette egy szerzőt önkomentálásra, s vajon mi készítette rá Szabó Lőrincet? Utóbbi megválaszolására az érdeklődő praktikus forduló elsőként magához az önkomentálóhoz, afféle teoretikus eligazítást keresve. Mindhiába, Szabó Lőrinc semmiféle bevezető vagy utószó jellegű részletben nem tisztázza sem indítékát, sem célját, sőt, az oeuvre-t még versgyűjteményenként vagy valamilyen periodicitás mentén külön csoportokban (tehát nem csak az egyes költeményeket) is kommentáló munka egyetlen helyén sem mutat hajlandóságot ilyesmire. Nos, ezzel az

⁴ A nyilván leghíresebb világirodalmi példa Thomas Mann, aki regénye mellé megírta *A doktor Faustus* keletkezését. Paradox módon éppen ez a mű az, mely nem jó példa az első kézből való reflexióra, ugyanis a keletkezéstörténet figyelmes olvasása arra döbbsent rá, hogy Mann – ide valóban illik a szó – gigantikus irodalmi játékot űz, amennyiben a regény *Leverkühn–Zeitblom* viszonyrendszerére rájátszatja a *Keletkezés* *Zeitblom–Szerző* viszonyrendszerét. A keletkezéstörténet megírásakor meggyőződésünk szerint ez volt az elsődleges szándék, magának a regénynek promocióális feladatait az író egyéb bejáratott utak révén tudta le.

⁵ A tíz éve fiatalok körében különösen, a zöldes villódzású Wachowski-mátrix óta feltétlenül.

olvasónak üti vissza a labdát, megvizsgálendő, mi indíthat egy szerzőt általában hasonló munkára. Szabó Lőrinc ezen a ponton veszíti el a maga kezdeményezte játszmát olvasójával, utókorával szemben.

Általában vett szerzőt önkomentárja sok minden vezethet: saját életműve fontosságának tudata; az olvasó feltételezett kíváncsiságának kielégítése, ezzel az olvasó megbecsülése; a műhöz speciálisan adandó tisztázó jellegű, akár lelki, akár tárgyi értelemben vett többlet; elmejáték, a mű változatos poétikai újrajátszatása; defenzió, az öntisztázás szándéka; adott életperiódus szülte összefoglalás-, elszámolás-, vallomás- vagy gyónásigény – és így tovább. Egyetlen motivációt sem szabad megítélni önmagában sem jóként, sem rosszként. Az önkomentár, a saját mű magyarázata ugyanis sajátos dolog: fenn kívánja tartani magának a jogot az objektív elfogadásra, mint tényközlés és esendő, őszinte, tehát tiszteletben tartandó factum, ugyanakkor eredője mégis a művészet, hiszen abból nyeri jelentőségének, érdekességének alapját, s feléle mutat tisztázó-magyarázó-megvilágító célja, vagyis kacérkodik az esztétikummal, tehát semmiféle tiszteletre nem tarthat igényt, lévén az esztétikum pusztán játék semmi palástjába takarózik. És innentől az adott szerző művészi erejére esik a hangsúly. A jelentős műhöz éppúgy születhetik jelentős kommentár (Mann példáját idéztük már), mint jelentéktelen, a jelentéktelen művekhez pedig – nos, óvatos fogalmazás kívánatik, annyit talán, hogy vannak szerzők, akiknek szívesebben olvassuk naplóikat, levelezésüket, visszaemlékezéseiket, mint műveiket. Jelentős művek esetében a dolog tökéletesen mellékes: önkomentárjuk vitán felül megbecsülendő. Utóbbi, nem első osztálybeli művek esetében a kérdés eldöntésre vár: nyer-e az önkomentár önerejéből bármi világosságot, ha már egyszer nem vetülhet rá célja és eredője kölcsönfénye?

Szabó Lőrinc költői életműve, mint megállapítottuk, a második vonal élemezőnyének reprezentánsa, a szerző és művei iránt érzett speciális (és esztétikai tekintetben magától értetődően belátható) elfogultság serkentőereje híján tehát az oeuvre önkomentárjának megítélése is önerején múlik. Önerejének lélektani forrását, úgy tűnik, őszintétlensége apasztja. Önerejének esztétikai forrását, úgy véljük, tehetségtelensége apasztja. Szabó Lőrinc önkomentárjai: egy másodrendű költő reflexiói egy harmadrangú író tollából.

Elszomorító, mennyi példát is volna szükséges citálni bevett irodalmi udvariasságból a költő két vaskos kötetéből – majdhogynem komplex elemzés igazolhatná csak az imént mondottakat, amiktől pedig okkal tartunk. A *Műhelytitok* felütése („Útálom a verset... Egész nap / pénzt kerestem, fáradt vagyok”) után még keserves tizenhét és fél strofa következik az üdítő kommentárig: „a kimerültség maga volt ihlető” (I, 662.). Komikus, feszélyezően komikus éppen az Szabó Lőrinc önkomentárjaiban, hogy szerzőjük látszólag annyira őszinte: mindent meg akar osztani, minden apró részletet, mindegy, hogy dokumentációs szándékkal, öngazolásul, saját maga vagy hozzá kapcsolódó személyek tisztázásául – mindegy, csak rögzítve legyen, még egyszer utoljára, véglegesen⁶, az alkotás vissza nem hozható pillanata fontosságára reflektáló, soha vissza nem hozható hitelességű reflexió mélységes jelentőségének tudatában. Az írókat, akik túlzott jelentőséget tulajdonítanak saját művüknek, különben is kegyetlen passzió sújtja, hiszen sokszor lázas igyekezetében ennek a dokumentációs rögzítő-megragadó hajlamanak, mintha nem tudnák, hogy alapvetően lehetetlent kívánnak. Ezek a művészek valóban legnagyobb számban az irodalomban fordulnak elő (belé sem merünk gondolni, mire jutna, ha például egy zenész elméjét támadná meg ez a mánia) – de annál sajnáltnivalóbb az eredmény, ha az igyekezet eredménye verejtékes fércmunka csupán. Mert hát mit is kezdetünk olyasféle verskommentárral, mint a *Télé?* „Bizonyítéka annak, hogy a nyomorúságszülte idegbaj miatt voltam csak pesszimista. A pénz, melyet motívumként már az első sor megüt s amely ekkor megjött, egy Baumgarten-díj volt. (Összesen három ízben kaptam.) Csakugyan, mennyit ”rágalmaztam az életet”! Igazi lelki egyensúlyt azonban így nem szereztem. Hiszen annyian s oly régóta marcangoltak már! (Hát még azután!...)” (I, 666.). Mennyi idomtalan és minden érdekességet nélkülöző nyafogás egy közepesenél gyengébb, túlírt vers fölött, mely vers egyébként azt a revelációszámba menő megfigyelést tárgyalja, hogy az ember általában jobban érzi magát, ha van pénze, mint ha nincs.⁷

Egyébként innen eszünkbe juthat: lankad-e olykor a Szabó Lőrinc-i versmagyarázó kedv? *Piros kis húsbarlang a szád:* „Szerelmi örjögés rajza, amennyire az egyesülés előtti pillanatra emlékezni lehet” (I, 766.). Az egyesülésben is kapkodó költő szokatlanul rövid kommentárja egy szokatlanul rövid és nem társtalanul céltalan vershez.

⁶ Első négy verseskötetének sorsa is elgondolkodtató ebben a tekintetben.

⁷ Szabó Lőrinc Baumgarten-díjaihoz I. A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok 1948–1951, V., szerk. TÉGLÁS János, Bp., Argumentum, 2007 (Babits Könyvtár, 12), 285.

Mint gyerekek: „Témája a többiekéhez hasonló: a lemondás kínjainak ábrázolása” (II, 182.). Skurek Ferenc VI. b. o. t., vagy még inkább Goldfinger Rezső. Ne legyenek illúzióink: Szabó Lőrinc könyörület nélkül végigkomentálja az életművet, ott is, ahol semmi sem jut eszébe.

De vajon – kérdezhetnénk – miért nem nézzük mindennek a jó oldalát? Meglehet, hogy Szabó önkomentárjai nem mindenütt revelatív erejűek, mégis: kevés költőről mondható el, hogy ennyire alázatos módon osztja meg műhelytitkait, s ha ez olykor az alkotásra indító lelkiállapot rajzában, vagy a gondolati csíra ismertetésében, máskor a keletkezés teljesen külsődleges, de valamiért jellemzőnek érzett körülményeinek felfedésében, esetleg a tisztán „szakmai”, poétikai eljárások bemutatásában valósul meg, máris hálásak lehetünk a költőnek: esztétikai, pszichológiai, életrajzi hozadéka óriási ezeknek a feljegyzéseknek, hiszen belőlük jobban megismerjük Szabó Lőrincet és művét. Mindez a Szabó Lőrincet és művét kedvelők könnyű belátása szerint tökéletesen igaz. A művet valamennyi fenntartással kezelő és önkomentárjait saját belső lényegük felől (azt megpillantva) olvasók számára éppen nem az. Szabó Lőrinc ugyanis éppenséggel csak az őt és oeuvre-jét kedvelők számára írta jegyzeteit, és majdnem bizonyosak lehetünk abban, tisztában volt a ténnyel, hogy a személyét és művét kedvelők sorában a legelső hely éppen az övé. Életműve elszánt, csatakos és foggal-körömmel manifesztálni vágyása egy egyszerű lelkű ember költői tehetségének, s ez a tevékeny vágyakozás annál esendőbb, mint hogy ez az egyszerű ember ugyanakkor pontosan tisztában volt úgy saját sekélyes lelki habitusával, mint közepszerűsége rendelt költői erejével. Szabó Lőrinc élete és művészete valóban az önismerő intelligenciával vívott küzdelem nagy háborúja. Senkinek sem fontos, ami vagyok – hát majd azzá teszem, ha tudom is, hogy nincs mit fontossá tenni. Mr. Cellophane ír.

„Egy nagyon tudatos művész mint szükséges érvrendszer gyűjtötte versei köré leveleit” – jegyezte meg éleslátóan Kabdebó Lóránt.⁸ Nos, megfigyelése kibővíthető: Szabó Lőrinc, a valóban nagyon tudatos művész és nagyon tudatos ember nélkülözhetetlenül szükséges érvrendszerként gyűjtötte versei köré leveleit, versei köré önkomentárjait, ambíciói köré verseit. „Te meg a Világ” – írta saját maga által is határkönek értékelt verseskönyve címéül a szerző, s (paradoxon gyanánt) nem is lehetett volna őszintébb. Önkomentárjainak szomorú semmitmondása abban áll, hogy az örök Te, mely Szabó Lőrinc esetében mindig is az Ént jelentette, egy pillanatra sem tudott őszinte lenni a környező Világ egy darabjával szemben sem. Az önkomentárok így, mindenféle esztétikai alaptól megfosztatván, nem egyebek, mint az önimádat, a szellemi önigazolás és a lelki önkielégítés manifesztumai. Lélektani értelemben figyelemre méltóak, minden egyéb tekintetben azonban csupán épp oly érdektelen adalékok egy esetleges esettanulmányhoz, mint a József Attila tollából származó, másképpen érdektelen *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*. Átlátszó, igen, átlátszó.

⁸ *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944), s. a. r. KABDEBÓ Lóránt, Bp., Magvető, 1989, 12.*